

‘Oranje boven! het Vrycorps onder!’

De letterkundige verwerking van het oproer van ‘1784’ in Leiden

Rick Honings

Inleiding

Vanaf het moment dat Joan Derk van der Capellen tot den Pol in 1781 zijn anonieme pamflet *Aan het volk van Nederland* had gepubliceerd, barstte de patriottenstrijd in alle hevigheid los. Het stuk werd in de nacht van 25 op 26 september 1781 massaal verspreid en veroorzaakte grote consternatie. De inhoud loog er dan ook niet om: stadhouder Willem V, die volgens de schrijver verzuimd had een sterke vloot op te bouwen, werd onder meer beschuldigd van zwakte van het bederven van het Hollandse karakter. Bovendien werd er een oproep gedaan om een democratisch gekozen volksregering te installeren. De burger werd aangespoord zich te bewapenen.¹ De Leidse lakenhandelaar Pieter Vreede, actief lid van het dichtgenootschap *Kunst wordt door arbeid verkreegen* en van de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, schreef in zijn dagboek: ‘Ik heb in deze verspreijding geen deel gehad, maar ik wist dat zij komen zoude en verheugde mij dat ieder spoedig de nodige kennis droeg van den inhoud.’² Zijn goede vriend, de in Leiden werkzame dominee François Adriaan van der Kemp, die op zijn beurt bevriend was met Van der Capellen, was wel nauw bij de verspreiding betrokken geweest.³

Ook in Leiden was het vanaf dat moment meerdere malen onrustig. Lokale gebeurtenissen, zoals de oprichting van een exercitiegenootschap of de publicatie van een ‘oproerig’ geschrift, hadden telkens een heuse pamflettenregen tot gevolg, zowel van de kant van de patriotten als van de prinsgezinden. Het pamflet vormde in de tweede helft van de 18de eeuw dan ook een belangrijk middel om de publieke opinie te beïnvloeden.⁴ Zo was er in 1783 veel gedoe geweest naar aanleiding van het pamflet *Aan zijne medeburgen*, waarin de Leidse lector

Rick Honings is als aio Moderne Letterkunde verbonden aan de opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden.

Hij bereidt een proefschrift voor over het literaire leven in Leiden in de periode 1760-1860.

Zie TRAGO hier gerced een bete broods te kneeden,
 't Geen aan de Oranje maag oproerig Voedzel schafft,
 By 't brood de Nacourant, hier overzeer te vreden,
 Juicht hy Oranje toe gelyk een Helhond blaft.
 Elie met Berkhy staan in den hoek te praten,
 En Willem Bilderdyk, een heerlyk span van Driën!
 Van 't werk van Schelm van Goens, wie zal dien vent niet haten?
 Alleen wordt deze schurk door deze drie ontzien.
 Dan ach! een diender komt, en brengt, wat finart en pyn!
 De Oranje bakker op het Adlyk Gravestein.

De Leidse bakker Trago, ca. 1784. Coll. Universiteitsbibliotheek Leiden.

en dichter Johannes le Francq van Berkhey felle kritiek had geuit op de patriotse partij en het Leidse vrijkorps. De universiteit had hem naar aanleiding hiervan geschorst. Begin 1784 raakte de stad wederom in rep en roer, toen het gerucht zich verspreidde dat er een moordaanslag op stadhouder Willem V zou zijn beraamd door een patriots echtpaar.⁵ De spanningen tussen de beide partijen liepen hierdoor hoog op. De Sleutelstad verkeerde omstreeks 1784 dan ook in een licht ontvlambare toestand. Daardoor kon het gebeuren dat de patriotten en prinsgezinden dat jaar voor het eerst ook fysiek met elkaar in conflict raakten. In juni 1784 vond er in Leiden een Oranjeoproer plaats. Deze ingrijpende gebeurtenis had een uitvoerige letterkundige nasleep, die in dit artikel zal worden gereconstrueerd.

De voorgeschiedenis

In april 1784 had in Rotterdam een Oranjeoproer plaatsgevonden, onder leiding van de beruchte mosselvrouw Catharina Mulder, alias Kaat Mossel, ‘de Helden eener party, die geen schaamte heeft van het allerschaamteloooste schepsel, de allerstoutste helleveeg, het allerondeugendste vrouwmensch, die ’er ooit tot schande van ’t menschelyk geslacht geweest is, aan haar hoofd te hebben’, zoals een patriotse tijdgenoot oordeelde.⁶ Twee maanden later – in juni 1784 – was ook Leiden aan de beurt: ‘Na dat ’er zedert eenigen tyd alhier onder een gedeelte der Burgery en het Gemeen, een merklyk misnoegen en haat gesmeuld hadt tegen het Exercitie-Genootschap, begon op Maandag den 7 Juny een oproer uit te barsten, ’t welk aanvang met het inslaan der glazen by één der Leden van dat Genootschap.’⁷ Het exercitiegenootschap *Voor Vrijheid en Vaderland* was in maart van datzelfde jaar ontstaan uit een fusie van twee afzonderlijke vrijkorpsen.⁸ Pieter Vreede en dominee Van der Kemp waren nauw bij de oprichting betrokken geweest. Het vrijkorps telde ongeveer honderdzestig exercerende leden.⁹ Hieronder bevonden zich circa zeventig personen die ook betrokken waren bij het Leidse dichtgenootschap *Kunst wordt door arbeid verkreegen*, dat in 1766 was opgericht door Cornelis van Hoogeveen en Cornelis Heyligert, en dat in deze periode een onmiskenbaar patriots karakter had. Hun namen worden aangetroffen op de ledenlijst van het exercitiegenootschap, evenals die van de boekverkopers Leendert Herdingh, Christoffel Frederik Koenig en Barend Onnekink, en de hoogleraren Hendrik Albert Schultens en Johan Luzac.

Al eerder dat jaar waren er conflicten geweest tussen vrijkorpsleden en Leidse Oranjeklanten, zoals op 8 maart 1784, op de verjaardag van de stadhouder. Ter

Portret van Catharina Mulder, alias Kaat Mossel, door J. Hulstkamp, 1786. Coll. Universiteitsbibliotheek Leiden.

gelegenheid daarvan verschenen verscheidene lofdichten op de stadhouder en liederen die op de melodie van het Wilhelmus werden gezongen. Dat lied was al sinds jaar en dag het strijd- en partijlied van de prinsgezinden. De patriotten probeerden die avond te verhinderen dat Oranjeaanhangers voor hun vensters kaarsen brandden ter ere van de stadhouder. In het in gotische letters gedrukte vlugschrift *Een nieuw lied van de Leidsche wevers*, dat gezongen werd op een bekende melodie, werd het militaire optreden van de patriotten belachelijk gemaakt. 'Daar zouden Heertjes uit jagen gaan', luidde het. Bovendien werden enkele prominente vrijkorpsleden in het stuk met naam en toenaam opgevoerd, zoals de secretaris Pieter Vreede ('welle bekend / Die droeg 'er de Beurs van 't Regiment'), de 'grote muiter' Cornelis Pieter Chastelein, dominee Van der Kemp en Karel de Pecker, de secretaris van *Kunst wordt door arbeid verkreegen* ('dat vuile kreng'). In het vervolg van het lied wordt op honende wijze de suggestie gewekt dat de patriotten zich laf gedroegen en het niet durfden opnemen tegen de Leidse wevers, die het huis van Oranje onvoorwaardelijk steunden. Daarom probeerden zij, aldus de schrijver van het lied, de wevers om te kopen met enige 'Sesthalves',¹⁰ om hun het illumineren te beletten. Het pamflet geeft aan dat de tweedracht doordrong

tot in de laagste bevolgingsklassen. Gezien het eenvoudige taalgebruik is het goed mogelijk dat dit liedje daadwerkelijk door Leidse wevers gezongen werd:

*Zy kwamen al voor een Spinders deur / ha ha!
Daar klopten zy an al zonder getreur / ha ha!
Dat Spindertje brande kaarsjes voor 't glas /
Om dat 'er Zyn Hoogheid Jaarig was /
Ha ha / ha ha / ha ha.*

*Wel sprak'er VAN SCHELLE jou looze Schavuit / ha ha!
Doe aanstonds alle jou Kaarsjes uit / ha ha!
Of over een uur dan komme wy weer /
En selle jou slaane met ons geweer /
POE PA, POE PA, POE PA.*

*Dat Spindertje sprak en dat doen ik niet / poe pa!
Jou dreigen dat verschrikt 'er my niet / poe pa!
Kom jy der maar op met alle jou Fiel /
Dan beuk ikje met myn Spinnewiel /
Poe pa / poe pa / poe pa.¹¹*

Het juni-oproer

In juni 1784 werd de sfeer echt grimmig. Toen kwam het vrijkorps tegenover een vijandig gezinde Oranjemassa onder leiding van de Leidse bakker Adrianus Trago te staan.¹² Trago, op prenten dikwijls afgebeeld met een oranje muts op zijn hoofd, was 'reeds bekend door bedryven die sterk naar oproer zweemen, en reeds eens om eene zaak van dien aart in hechtenis gezet', aldus een anonieme auteur.¹³ Uit de Criminele Vonnisboeken blijkt dat hij in 1783 veroordeeld was tot drie gulden boete en vierentwintig uur gevangenisstraf, omdat hij middenin de nacht bij wijze van protest op zijn bakkershoorn had geblazen, het instrument waar een bakker op blies om te verkondigen dat het brood klaar was.¹⁴ Door deze actie – en omdat hij patriotjes bakte, bedoeld om door prinsgezinde kaken te worden vermalen¹⁵ – had hij bekendheid gekregen en was hij langzaam uitgegroeid tot een symbool van het Oranjeverzet, net als Kaat Mossel. Dat blijkt wel uit het dichtwerk dat de Leidse lector en Oranjeklant Johannes le Francq van Berkhey onder Trago's naam datzelfde jaar publiceerde: *Ter heuglijke verjaring van zijne*

doorlugtige hoogte Willem Fredrik, ter gelegenheid van de verjaardag van de zoon van Willem V (de latere koning Willem I) op 24 augustus 1783. Op een bekende patriotse spotprent staat Trago met een oranje muts afgebeeld, terwijl hij bezig is ‘een bete broods te kneeden, / ’t Geen aan de Oranje maag oproerig voedzel schaft’. Op de achtergrond zijn nog drie andere bekende vertegenwoordigers of symbolen van de Oranjepartij afgebeeld: Elie Luzac, Le Francq van Berkhey en Willem Bilderdijk.¹⁶ Thans maakte Trago zijn slechte reputatie waar en begon hij met een groep trawanten, ‘geoeffend in ’t behandelen van houten wapenen’, te muiten. Op dinsdag 9 juni mishandelden zij een student die zij aanzagen voor een lid van het exercitiegenootschap:

*[Trago] gaat den Student te ontmoet, en begint met hem een Horologie-bandjen van ORANJE kleur onder den neus te houden. Wat dunkt u van deze kleur, zeide hy, is zy niet aller aangenaamst? De Student niets antwoordende, nadert naar de bende [...]; Trago stoot hem, de kleine trawanten van Trago zien het teeken, zy trekken rond, om hen op een’ hoop byeen, stooten hem, beledigen hem, dreigen hem te slaan, en verzellen hem tot in de Stad met gejouw en oproerig schreeuwen, ’t welk niet ophoudt, voor dat de Student, zich een’ anderen oploop door eene omstandigheid van dezelfde aart verwekt, te nutte maakende, ontsnapt, en zyn verblyf bereikt.*¹⁷

Op woensdag nam de onrust steeds verder toe. In de vroege morgen van 11 juni broeide het in de stad: ‘’s morgens ten acht uren, zyn de Oranje-linten, ’t Oranje-papier en de Oranje-doeken in de Stad uitverkocht, men kan die waar niet meer voor geld bekomen, en zy die eenigszins groote stukken van dezelve genomen hebben, zyn genoodzaakt om dezelve te verdeelen, om ’er van mededeelen aan hun, die dezelve niet hebben’. De laagste bevolkingsgroepen bereidden zich voor om in opstand te komen tegen het vrijkorps, aldus een patriotse auteur: ‘Spinders, Schrobelaars, Spinsters, Appelwyven, Mosselwyven, in een woord al ’t graauw vertoont zich en corps, en gaat over tot daaden, die de kentekenen der daadelyke muitery zyn.’ Al spoedig werden mensen mishandeld, gedwongen tot het dragen van de oranje kleur, het drinken van oranjebitter en het roepen van ‘Oranje boven’. Wie weigerde, liep het risico om in de gracht geworpen of in elkaar geslagen te worden. Dat lot was twee studenten beschoren, die zowat vermoord werden door het Oranjegepeupel. Dit nieuws verspreidde zich als een lopend vuurtje en wakkerde de woede aan van de studenten, die in vergadering bijeenkwamen en zich met hun degens wapenden om medestudenten en

Spotprent op een aantal Oranjeklanten, onder wie Kaat Mossel en bakker Trago. Coll. Koninklijke Bibliotheek.

hoogleraren te beschermen tegen het volksoproer. Ook leden van het exercitiegenootschap moesten het ontgelden: hun huizen werden bestormd, beschadigd en geplunderd. Rond vijf uur in de middag verzamelden de leden van *Voor Vrijheid en Vaderland* zich om te exerceren buiten de stadpoorten. Omdat de volkswoede vooral tegen het vrijkorps gericht was, begaven de studenten zich naar het exercitieveld om bescherming te bieden. Uiteindelijk kwam het echter niet tot een handgemeen met het Oranjevolk.¹⁸ Volgens de *Na-courant*, een meer Oranjegezinde bron, stelden sommige patriotten zich nogal provocerend op, en was met name een zekere Adrianus Hartevelt, jeneverstoker en zeer gehaat vrijkorpsofficier,¹⁹ de oorzaak van alle tumult:

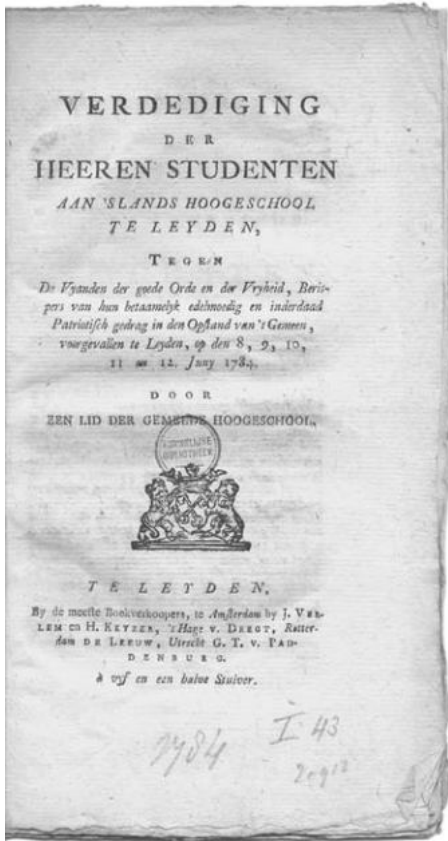
[Hij] *stond aan zyn deur en schelde een Oranje Appel, waarin hy een kladde [klodder] spoog, en daar na dezelve met voeten trapte, eindelyk op Oranje en de Burgery, met zeer veel vilaine uitdrukkingen, smaalde, waarop dan de buuren eerst, dien handel ziende, murmureerden [mopperden], en daarna het Volk ter been kwam, om zyn huis aan te vatten: dezen droegen tot wederspyt Oranje, en zeker Bakker, ook door*

Harteveld *gesard zynde, zwaaide een Oranje doek om het hoofd, en deed dien vervolgens om den hals. Geduurende deze gebeurtenis viel 'er telkens slagen en vechtpartijen, tusschen de Burgers en het Vry-Corps, voor [...]*²⁰

Een letterkundige reactie

Veel teksten die naar aanleiding van het Oranjeoproer verschenen, hadden een informerende functie. Zo is daar de *Echte misieue van een heer uit de vroedschap te Leiden, aan zyn vriend in Amsterdam*, gedateerd op 11 juni 1784, waarin een patriots vroedschapslid een (subjectief) verslag geeft van de gebeurtenissen in de Sleutelstad. Ook in kranten, zoals de *Leydse Courant*, die drie keer per week verscheen, werden de gebeurtenissen aan de orde gesteld. Opvallend hierbij is dat niet zozeer gestreefd werd naar objectieve verslaggeving, zoals in de jaren daarvoor, maar dat men een politiek gekleurde beschrijving gaf van de gebeurtenissen. In die zin hadden kranten ook een opiniërende functie in deze tijd. Dat hier tegen ook verzet rees, bewijst de tekst *Voor Leydens burgery*, bedoeld *Ter ontdekking en ontzenuwing van de vleitaal en geheime praktijken, van het zogenaamd Vry-Corps of Societeiten*, die naar aanleiding hiervan verscheen. Volgens de auteur van dit pamflet waren de couranten partijdig, preekten zij voortdurend 'het nut en den voortgang van de Vry-Corpsen aan' en schetsten zij een te eenzijdig beeld. Iemand die in de krant over het Leidse vrijkorps zou lezen, zo schrijft de auteur, 'meent zekerlyk, dat alles waarheid is, doch hy heeft een gladder PALING by den staart'. Want als die lezer eens een onpartijdige burger zou spreken, dan zou men 'de handen zamenslaan over de laage behandeling die het uitmuntend Lichaam der Burgery wordt aangedaan; eene oneer en voorbedachte laagheid, die de *Leydsche Courantier*, ten opzichte van zyne partydigheid, veelligt nooit uit het geheugen der nazaten zal wissen'.²¹ Ook in andere pamfletten werd geklaagd over de eenzijdige verslaggeving van de kranten. Een auteur schreef: 'Op de Couranten kan je in 't geheel geen staat maaken: de een liegt harder als den ander, en die het op het alleronbeschaamste doet, heeft het meeste debiet, en maakt dus de vetste beurs.'²²

Natuurlijk leverde het juni-oproer tal van pennenvruchten op in patriotse kring. Aan de ene kant blijkt uit deze stukken de verontwaardiging over de muitzucht van het volk: 'ô Vaderland wat zyt gy te beklagen, dat gy in uwen schoot dusdanige Monsters voedt!', schreef een medewerker van de Leidse universiteit.²³ Tegelijkertijd wordt de heldhaftigheid van de patriotse burgers geprezen in overdreven verzen vol 'heldenvuur' en sneuvelen voor het vaderland, of zoals C.P.

Chastelein schreef: 'Heft vrij uw Vreugde-galmen aen! / Zoo kunt Gij roem verwerven: / Zoo 't prangend juk te morss'len slaen, / Of als Bataeven sterven.'²⁴ Vooral het optreden van de studenten wekte veel bewondering. Pieter Nieuwland, de latere hoogleraar wis- en sterrenkunde te Leiden, publiceerde een lofdicht *Aan de studerende jongelingschap te Leyden*, waarin hij hun dank betuigde en roemde: 'De drieste muitzucht zwoer 't verderf van Leydens braven; / De stille Burger beefde op die ontaarte taal; / Gij, niet verzet door 't woën van opge-ruide slaven, / Vloogt ijlings hem ter hulpe en greept het heldenstaal.'²⁵ Er verscheen zelfs een *Verdediging der heeren studenten*, waarin de auteur mogelijke bezwaren tegen hun deelname aan de strijd terzijde schoof, omdat ook studenten

inwoners van de stad zijn; 'by Burgeren inwoonende is 'er hun aangelegen, dat zy zich in staat van tegenweer stellen, want zoo dra de dolle partyzucht zich van 't verstand eens menschs meester maakt, is deze mensch in staat om alles opteofferen, hy spaart zyn eigen bloed niet'.²⁶

Overigens speelde gelegenheidspoëzie binnen *Voor Vrijheid en Vaderland* te allen tijde een belangrijke rol. Bij het openen en sluiten van de zomerexercities werden verzen voorgedragen en toespraken gehouden, evenals bij feesten en bijzondere gebeurtenissen. Zo reciteerde Gerrit Jacob George Bacot, lid van het Leidse dichtgenootschap *Kunst wordt door arbeid verkreegen*, een vers toen Joan Derk van der Capellen tot den Pol in 1783 tijdens een bezoek aan de stad de exercities van het Leidse vrijkorps in ogeschouw kwam nemen. Bacot sprak onder meer: 'Juich, Leydens vrye schaar, daar gy die zuil van 't Land, / Elks liefde en hoop, aan de eer des Bataviers verpand, / Uw' wapenoefning thans zo vriendlyk toe ziet wenken.'²⁷ De gelegenheidsgedichten die in het kader van het exercitiegenootschap geschreven werden, staan vol patriotse retoriek en waren bedoeld om de heldhaftigheid en andere patriotse idealen te bezingen en de moraal van de leden op peil te houden of op te vijzelen. Zo lezen we onophoudelijk over 'dwinglandij, vrijheid, heldenbloed, tweedragt' en sterven voor het vaderland. In het oog springend zijn bovendien de vele verwijzingen naar Leidse helden uit het verleden, zoals burgemeester Pieter Adriaansz. van der Werf, Jan van der Does en Jan van Hout. Veel personen uit *Kunst wordt door arbeid verkreegen*, zoals Pieter Vreede, Cornelis van Hoogeveen, Jacob 't Hooft, Cornelis Pieter Chastelein en Jan de Kruyff, vonden bij het Leidse vrijkorps een tweede podium om hun verzen voor te dragen. Frans van Aken schreef naar aanleiding van het Leidse Oranjeoproer onder meer over de heldhaftigheid van de echtgenote van Karel de Pecker, die weigerde om voor de Oranjemassa opzij te gaan.²⁸ En Gosewijn Jan Loncq, eveneens lid van het dichtgenootschap en een fervente verzenschrijver, dichtte over het oproer:

Zoo 't graeuw eens weêr een' hoogtijd viert?

Geen nood. –

Wat koost gij, eer gij slaven wierdt?

Den dood. –

Wat blijft, hoe ook de Staatsstorm loeit,

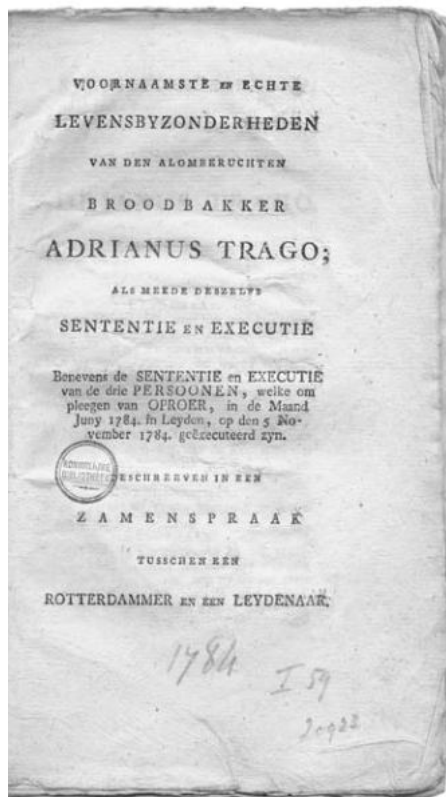
Het werktuig, dat uw' moed ontgloeit? –

't Geweer. bis. bis.²⁹

Pieter Vreede en de Leidse geneesheer Pieter van Schelle publiceerden zelfs een bundel *Vaderlandsche liederen voor het Genootschap van wapenhandel*, die vijf vervolgen en vier drukken beleefde. Ook naar aanleiding van het overlijden van de grote patriotse held Joan Derk van der Capellen tot den Pol op 6 juni 1784 – enkele dagen vóór het Leidse Oranjeoproer – verscheen een stortvloed aan gelegenheidsgedichten. Overigens richtten de studenten in 1785 een eigen vrijkorps op onder de naam *Pro Pallade et Libertate* ('Voor Minerva en Vrijheid').³⁰ Jan van Royen, beschermheer van *Kunst wordt door arbeid verkreegen*, duidde de leden van dit gezelschap 'bij derzelve afvuuring' in oktober 1785 aan als 'Tweede DOUSA's met de veer, / Tweede DOUSA's in 't geweer'.³¹

In sommige pamfletten van prinsgezinde zijde werd het paramilitaire optreden van de patriotten op spottende wijze aan de kaak gesteld. Een mooi voorbeeld daarvan is de zogenaamde *Brief aan de Politieke Praatvaar*, geschreven door 'Ernestus Ironiecus'. Volgens de ondertitel is de brief gevonden aan de 'Leydsche Trekvaard' en vanwege zijn eigenaardige karakter uitgegeven. Het wordt al gauw duidelijk dat het werk afkomstig is van een Oranjeklant – mogelijk Elie Luzac³² – die zich voordoeft als een patriot, om die zo te kunnen ridiculiseren. Omdat hij hoorde dat de prins een dwingeland was, die van alle Nederlanders slaven zou willen maken, besloot de patriot om zich te bewapenen, maar dat ging er nogal amateuristisch aan toe: 'Maar wat ongeluk! myn geweer, schoon anders prompt goed voor de Vogeljagt, was niet geschikt voor de Eercitie: – daar kon geen groote kogel op: – ik moest een bajonet koopen: – ook stond de kolf wat krom.' Bovendien heeft de arme man te maken met een echtgenote die hem bij alles wat hij doet dwarsboomt, en die zijn zorg om de te grote macht van de stadhouder overdreven en voorbarig vindt: 'STEL JE NU EENS VOOR, dat gy morgen gek zult worden, dan kund gy u van daag een plaats in 't Dolhuis bezorgen.' Moeten we hopen in de aarde maken, omdat – stel je eens voor – onze huizen zouden kunnen instorten? Het is duidelijk dat de schrijver van het pamflet de patriotten paniekzaaiers vindt. Aan het einde van zijn tekst maakt hij zichzelf als aanhanger van de stadhouder bekend:

*Het is waar, ik ben een Oranjeklant; maar STEL JE NU EENS VOOR, dat ik liever een Oranjeklant ben, als een zwarte klant; om dat ik gantsch geen liefhebber van zwarte klanten ben, want die zyn my te Duivelagtig; en de zwarte kleur is my te Helagtig; en daar ben ik ook al geen liefhebber van, en daarom hou ik my aan de Oranjekleur, om dat die een Hemelsche koleur is, onder wiens glansch het ons Neederland altoos wel gegaan heeft, en zonder wiensch glansch het ons Neederland nooit wel gaan kan.*³³

Symbol van Oranje

Hoe liep het af met de muiters van het Oranjeoproer? Bakker Trago werd al spoedig op bevel van het gerecht in de kraag gevat en op het Gravensteen gevangen gezet. Via hem hoopte men aan de namen van andere oproerkraaiers te komen, 'want dewyl men blyken heeft, dat hy hoewel een groot schreeuwer zynde, echter gelyk meest alle de schreeuwers, een bloodaart in zyn hart is, die als hy ziet, dat het ernst is begint te schreien als een kind, twyfelt men niet, of hy zal wel [uit de school] klappen'.³⁴ Uit de *Nieuwe Nederlandsche jaarboeken* blijkt echter dat Trago als hoofdverdachte werd aangemerkt. Hij kreeg de zwaarste straf, ondanks een smeekschrift van zijn moeder, vrouw³⁵ en zwager aan de stadhouder. Op 5 november werd het vonnis uitgesproken en uitgevoerd:

Adriaan Trago *wierdt gegeezeld, voor 5 jaren tot gevangenis verwezen en voor 10 jaren uitgebannen. Eenen Abraham van Rhyn wierdt gegeezeld, tot eene gevangenis van 4 jaren verwezen, en voor 6 jaren uitgebannen. Pieter van Staveren heeft op het schavot te pronk gestaan, moet vier jaren in de gevangenis doorbrengen, en wierdt dan voor 6 jaren uitgebannen. Anna van Gent heeft mede op het schavot te pronk gestaan, wierdt mede tot eene vierjarige gevangenis verwezen, en voor 4 jaren uitgebannen. Aan de geezelpaal was een bord gesteld met dit opschrift: Oproermakers.*³⁶

Trago groeide hierdoor uit tot het symbool van de Oranjepartij en in die hoedanigheid van verschillende kanten verdedigd en aangevallen. In een pamflet onder de titel *Voornaamste en echte levensbyzonderheden van den alomberuchten broodbakker Adrianus Trago*, een samenspraak tussen een Rotterdammer en een Leidenaar, wordt getracht om Trago's kwaadaardige karakter voor te stellen en zijn zogenaamd heldhaftige reputatie te krenken. De Leidenaar weet te vertellen dat de bakker als wees was opgegroeid en enige tijd had doorgebracht in Oost-Indië. Met dat laatste werd de suggestie gewekt dat Trago als misdadiger naar de koloniën was gestuurd. Vanaf 1783 was Trago steeds meer 'zyn bloeddorstige en muiltzugtige rol' gaan spelen. Allerlei uitspraken passeren de revue. Zo zou Trago enige tijd voor het oproer begon tegen leden van het vrijkorps hebben geroepen: '*Oranje boven! het Vrycorps onder! Die anders zeyd, slaat den Donder!*' En toen er eens nieuwe geweren werden afgeleverd voor de Leidse Schutterij, had hij aan één van de sabels gevoeld en zou hij opgemerkt hebben: '*ze moesten scherper zyn dan kon men 'er die Blixems van het Vry Corps mee in hun Ziel hakken.*' Nu piepte de bakker wel anders, want de Sleutelstad wist, anders dan Rotterdam, wel raad met dat volkje, aldus de patriotse Leidenaar. Sterker nog, Trago had zich allesbehalve flink betoond, 'want hy zat, geduurende dat zyn Sententie en Vonnis geleezen wierd, te schryen als een Kind, en schreeuwde zo hard, toen hy gegeezeld werd, dat men het een heel eind ver kon hooren'. Het is duidelijk dat het hier gaat om patriotse propaganda, omdat benadrukt wordt dat Trago een slappeling is. En zo iemand werd dan de Schrik van Leiden genoemd! 'Ja, myn Vriend!', zegt de Leidenaar, 'De meeste van dat soort zyn schreeuwers, die als het 'er op aankomt gantsch niet zyn, die zy wel lyken.'³⁷

Ook in allerlei patriotse tijdschriften, zoals in *De politieke nalezer van oude en nieuwe stukken* van Christoffel Frederik Koenig en *De Batavier* van Frans de Does, werden de gebeurtenissen uitgebreid becommentarieerd. Van prinsgezinde zijde werd Trago daarentegen juist als de held van de Oranjepartij bestempeld. Zo

verscheen er na zijn veroordeling een oranjekleurig vlugschrift op planoformaat, onder de titel *Adrianus Trago, in zyn gevangenis*. Het is te danken aan de verzameldrift van Le Francq van Berkhey dat één van de originele, fragiele exemplaren bewaard is gebleven. Misschien is hij zelfs wel de auteur van het stuk? Het op 28 november 1784 gedateerde pamflet bevat een gedicht in de vorm van een monoloog van bakker Trago. Dat was bedoeld om te beklemtonen dat de prinsgezinde partij niet te knakken is en dat de bakker graag bereid is om voor de overwinning van de Oranjes enig ongemak te lijden:

*Al band de Tieranny my in den duistren kerker!
Al is de geesselstriem geverfd met Burgerbloed!
De flaauwe Nachtlamp brand toch voor Oranje sterker;
De Beul pynt wel het lyf maar nimmer het gemoed.*³⁸

*Johannes le Francq van Berkhey.
Lithografie door J.P. Berghaus en
G.J. Bos.*

Een dergelijk stroobiljet was bedoeld om de Oranjegezinde bevolking van Leiden een hart onder de riem te steken, nu haar aanvoerder gearresteerd en vernederd was. Dat het ook de ergernis van patriotse stadgenoten wekte, blijkt wel uit een stukje dat ‘Een Vriend van Rust en goede Orde’ in *De verzaamelaar* publiceerde, een blad dat in Amsterdam werd uitgegeven. Het is een ingezonden brief, gedateerd 3 december 1784 te Leiden. De anonieme auteur is hevig verontwaardigd over het feit dat de ‘verdervende hand, die niets minder, dan moord en brandkreeten; tegen al wat braaf is, aanheft’ wederom de brutaliteit heeft gehad om de oproerige Trago enige regels in de mond te leggen. Wordt hier gedoeld op Johannes le Francq van Berkhey, die al eerder de pen had opgepakt tegen de patriotten? In het vervolg van zijn stuk presenteert de schrijver een keerdicht op het pro-orangistische stuk, waarin hij ‘den gestraften Roervink’ de woorden laat spreken, ‘als my dacht dat zo’n Subject het best zoude passen’. Trago wordt voorgesteld als iemand die terecht in de gevangenis is geworpen; hij diende immers enkel ‘Heerschzugt’s wil en Satans welbehaagen’:

*GERECHTIGHEID sloot my zeer billyk in deez’ Kerker,
Wyl ik als een Barbaar stond naar der Braaven bloed;
Bestraffing maakte steeds myn helsche Muitzugt sterker,
En Eed, noch Burgerplicht had vat op myn gemoed.*³⁹

Ook een andere auteur, die zijn ingezonden stuk in de *De verzaamelaar* ondertekende met ‘Uw toegenegen Lezer LEYDENSIS’, probeert om Trago voor te stellen als ‘een opzettelyke Schurk, een Deugniet en een Landpest’. Bovendien stelde hij dat de bakker zijn wandaden opzettelijk had gepleegd, omdat hij volgens hem na zijn geseling had toegegeven zich te hebben laten ophitsen.⁴⁰

Een kerkelijk-letterkundige reactie

Het conflict tussen het exercitiegenootschap en het Oranjevolk, dat in juni 1784 de rust in Leiden verstoorde, kwam ook op subtiële wijze aan de orde in de preek die de Oranjegezinde dominee Hubertus de Haas hield op 3 oktober, ter herdenking van het Leids ontzet. De tekst van deze preek is waarschijnlijk niet bewaard gebleven, maar een toehoorder schreef er later over dat De Haas met zijn preken menig hart wist te roeren. Die dag stond de oudtestamentische tekst 1 Samuel 7:12 centraal: ‘Samuël nu nam een steen, en stelde dien tussen Mizpa en tussen Sen, en hij noemde diens naam Eben-haezer; en hij zeide: Tot hiertoe heeft de

HEERE ons geholpen.’ De Haas schetste in zijn leerrede hoe de Israëlieten, gesteund door God, het met succes hadden opgenomen tegen de Filistijnen. In zijn preek vroeg de predikant zijn toehoorders om zelf eens in hun eigen hart te kijken. Hoe stond Leiden er thans voor? Het antwoord van de dominee luidde: ‘Zy is verbastert van alomme, / Van ongerechtigheden zat.’ Voorheen was het een stad vol rechtvaardigheid geweest, maar nu werd de stad volgens hem door ‘doodslagers, menschemoorders, / En Goddeloze Rustverstoorders’ ernstig in gevaar gebracht. Vermoedelijk doelde de predikant, die immers bekendstond als een fervent Oranjeaanhanger, hiermee op de leden van het vrijkorps. Maar hij gaf zijn toehoorders ook hoop: God had in het verleden, ten tijde van de belegering van de Sleutelstad, bewezen aan welke kant hij stond. Ook nu zou het wel goed komen, zo was zijn boodschap. De prinsgezinde toehoorder die een bloemrijk verslag gaf van de preek, was onder de indruk van de dominee: ‘God wil zyn levensdraad lang rekken, / En wil hem met zyn vleuglen dekken, / Dat hy nog stigte meenig Jaar.’⁴¹ Naast het vertolken van een politieke opinie, had de preek dus een troostende functie te vervullen. Naar aanleiding van het overlijden van De Haas op 15 juni 1792 werd dit, naast zijn standvastigheid en trouw, gememoreerd in een vers: ‘Die Trooster is niet meer! hij daalt in ’t sombre graf, / Die in den bangsten nood den besten raad ons gaf.’⁴²

Een nieuwe polemiek

De gebeurtenissen van juni 1784 vormden de aanleiding tot een kleine, tamelijk op zichzelf staande polemiek. Die begon met de publicatie van het pamflet *Iets voor Leyden*, dat onder andere bij de prinsgezinde boekverkoper Jan Perk verkocht werd. Binnen afzienbare tijd verscheen een hele reeks ‘Ietsen’.⁴³ Ook in andere steden, zoals Utrecht, werd dit genre beoefend.⁴⁴ Het eerste deel van *Iets voor Leyden* is geschreven door ‘Een getrouwe schutter’ die zich in ondubbelzinnige bewoordingen keert tegen de schandelijke en opruiende activiteiten van de hoofden van het Leidse vrijkorps *Voor Vrijheid en Vaderland*: dat schandelijk ‘Muit en Moordt Rot’. Het zijn volgens hem ‘Volksberoorders’ en ‘Monsters van ’t menschedom’, die ooit verantwoording zullen moeten afleggen voor hun snode daden. Het leidt geen twijfel dat de tekst bedoeld was om kritiek te leveren op de toenmalige maatschappelijke omstandigheden, waarin de patriotse partij zich duidelijk manifesteerde:

Gy ontaarde! – die de naam van menschen onwaardig zyt, gedenkt aan welke euvel-

*daaden gy uw schuldig maakt, hoe gy onkundige onnozele menschen, uwer eigen Stad- en Landgenooten, tot het pleegen van de ysselykste gruweldaaden opruid, – omkoopt, – of dwingt. – Gedenkt misleiders des volks, dat dit alles ter uwer verantwoording staan zal.*⁴⁵

Ook de predikanten zouden zich moeten schamen dat zij betrokken zijn bij het exercitiegenootschap, dat volgens de auteur bevolkt wordt door hoerenlopers en straatschenders, die ontelbare baldadigheden plegen tegen onschuldige burgers. In plaats dat de predikanten het Nederlandse volk eraan herinneren hoe God in het verleden Oranje altijd heeft gesteund, zijn de dominees verworpen tot schandvlekken van het hervormde christendom. Maar ook zij, zo benadrukt de auteur, zullen eens op het sterfbed belanden en dan zullen zij verantwoording moeten afleggen voor de allerhoogste: ‘O weê dan! – die ysselykste folteringén die gy als dan in uw ziel zult gewaar worden zullen onverdraagelyk zyn.’ Daarom roept hij hen op om het volk te waarschuwen voor het sirenengezing van het vrijkorps en de eer van de stadhouder te herstellen, zodat het land weer zal bloeien als weleer.⁴⁶ De auteur had dus kritiek op het feit dat de religie voor politieke doeleinden werd gebruikt.

Op de achtergrond: de Berkhey-affaire

Toen de anonieme auteur sprak over gepleegde baldadigheden, doelde hij wellicht op de gebeurtenissen rondom Johannes le Francq van Berkhey. In deze roerige tijd werden Oranjegezinde personen door vrijkorpsleden ook fysiek lastiggevallen. Vooral de felle Berkhey moest het ontgelden. In zijn werk *De Bataafsche menschlykheid* (1804) schrijft hij uitvoerig over de mishandelingen die hij in deze tijd moest ondergaan. Zo ontving hij brandbrieven, werd er verbrand oranjelint aan zijn deur gehangen en constant aan de bel getrokken. Bovendien werden zijn vensters ingeslagen en werd zijn huis met teer besmeurd; zijn reputatie werd letterlijk zwart gemaakt. Ook zijn huishoudster en zijn dochtertje werden niet gespaard. Toen hij zelf eens langs de sociëteit ‘Amicitia’ op de Breestraat liep, werd hij door zekere personen voor ‘oude schoft’ uitgemaakt en bespuugd. Maar het liep pas goed uit de hand op 2 oktober 1784, vier maanden na het oproer. Op die dag hield de Leidse medicus Nicolaas Paradijs zijn inaugurele rede als hoogleraar in de geneeskunde. Le Francq van Berkhey liep achteraan in de stoet van hoogleraren; als lector nam hij immers de laagste academische positie in. Al tijdens de oratie waren er vrijkorpsleden die Berkhey bespotten, uit-

*Het poppenspel.
Anonieme spotprent op
Le Francq van Berkhey
en zijn dienstmaagd
Hester van Dienderen,
1784.*

lachten en die gebaren maakten naar Cornelis Pieter Chastelein, een van zijn ergste vijanden, die naast hem zat. Na afloop van de redevoering werd er geduwd en aan Berkheys toga getrokken. Dat ging zo door tot op het Rapenburg, waar hij van de stoet gescheiden en door een menigte patriotse studenten bedreigd werd. In deze situatie wierp hij zijn toga van zich af en sprak hij de legendarische woorden: 'daar legt nu den lector, nu ben ik burger en zelfsverdediger. Wie 't hart heeft val aan! ik zal mij verdedigen.'⁴⁷

Uiteindelijk liep het met een sisser af, maar op papier zou het gebeuren nog een staartje krijgen: er verschenen prenten en schotschriften waarin de spot

gedreven werd met Berkheys optreden. Zo publiceerde een zekere ‘Academicus’ een achtentwintig strofen tellend *Nieuw-lied, voor de door en door beruchte lector*. Het is een typisch studentenlied, vol steken onder water in de richting van Le Francq van Berkhey. Er wordt van alles uit de kast gehaald om hem zwart te maken, waaronder zijn buitenechtelijke relatie met ‘Hesje vrugtbaar’. Ook het verhaal van de pop, waarmee de lector veelvuldig gepest werd, wordt hier opgedist: ‘Fluks roepen de Studenten, / Miron-ton, ton, miron-taine; / Fluks roepen de Studenten: / “BERKHEY! *waar is je pop?*”⁴⁸ Het voorval met de pop keert in verschillende bronnen uit deze periode terug en was een geliefd onderwerp van de patriotten om Berkhey belachelijk te maken. Als de leden van het vrijkorps naar het exercitieveld trokken, kwamen ze langs het huis van de lector, die hen nawees en met een verrekijker observeerde. Op een dag haalde ‘dezen *Stadhoudersgezinden Zor*’, aldus verscheidene anonieme patriotse schrijvers, een rare streek uit: hij plaatste een in oranje kleding gehulde pop voor het raam, om te testen of de vrijkorpsleden op hem zouden schieten, zoals ze bedreigd hadden te zullen doen. Deze gebeurtenis zorgde voor grote hilariteit bij de patriotten, die deden alsof de lector nu helemaal zijn verstand verloren had: ‘Hoe! zou *le Francq* ons willen diets maken, dat de Stadhouder, even als zijne pop, slechts een enkel beweeglijk beeld *zonder herssenen* is?’⁴⁹ Onderaan een spotprent naar aanleiding van het voorval op 2 oktober 1784 werden alle roddels en personen met wie Berkhey in verband werd gebracht in één vers samengevoegd. Het was de zoveelste poging om zijn goede naam te schaden:

Hoe, Leydens Warmond, hoe, men tergt u VRANK EN VRIJ?
 Daar legt de Lector al! *help, Trago, sta hem by,*
Of anders moet uw vriend, de POPPEMAN, hier Sneven!
Neen, blyf, zyn kragt herleeft, hy stelt zig in de Bres,
En tast in gramschap, naar 't ORANJEMOSSELMES,
Om aan zyn weerparty een roode veeg te geven;
Maar Overmagt verwint, en loont zyn moed met hoon:
Zy kroont hem met een kap – een kakstoel word zyn troon.
Schenk Leydenaar! meer gunst aan Hesjes oude trooster,
En maakt hem Priör van het vrouwlyk Poppen Klooster.⁵⁰

Nog meer ‘letsen’

Als reactie op het orangistische pamflet *Iets voor Leyden* verscheen in datzelfde

jaar een *Tweede iets voor Leyden*, vermoedelijk geschreven door een patriot. Hij stelt dat hij slechts een ‘geringen en vergeeten Burger’ is die hard moet werken voor zijn schamele loon. Maar hij kan niet verdragen hoe zijn stadsgenoten ‘door loogens, van eenen Deugniet, ja! van een Volkberoerder en volkoomen Landbederver, om den Tuil geleid word’. Volgens hem weet iedereen wie de auteur van het lasterlijke en mensonterende pamflet *Iets voor Leyden* is, dus waarom daarover zwijgen? ‘Heel Leyden zegt het u wie het is! en wie noemt Leyden? Immers niemand anders, dan *Jan le Francq van Berkhey!*’ En deze ‘Guit’ heeft volgens de auteur geen andere doelstelling dan zijn eigen, lege zakken te vullen en zijn heldhaftige Leidse medeburgers naar het schavot te leiden. Wie is hij om het vrijkorps een ‘Moordrot’ te noemen? Hij heeft er niet eens bewijzen voor en stapelt leugen op leugen. En waarom wil hij beweren ‘dat zwart een leus is’, een symbool van de patriotten? Dat moet hij nodig zeggen, die zichzelf (en zijn pop) te pas en te onpas in oranje hult. Bovendien hadden de prinsgezinden, van wie er een paar worden genoemd, schuld aan het Oranjeoproer van juni 1784. Het pamflet eindigt met een oproep aan de inwoners van Leiden om zich toch nederig en eerbiedig jegens hun brave regering – dat wil zeggen: de patriotse vroedschap van de Sleutelstad – te gedragen en alle ‘aanstokingen en opruijingen’ te verfoeien. Ze moeten zich niets laten wijsmaken door een Le Francq van Berkhey, die niets meer is dan een valse messias.⁵¹

Ook het derde, vierde en vijfde vervolg op *Iets voor Leyden*, die al spoedig verschenen, waren afkomstig van patriotse zijde. Natuurlijk waren ze bedoeld om de prinsgezinden belachelijk te maken. Zo worden verscheidene Oranjeklanten, onder wie Berkhey, in het vierde *Iets* voorgesteld als lage, zuipende en domme figuren. De lector, die ‘Jan Knor’ wordt genoemd, vertoont bovendien veel trekjes van een zekere diersoort. Als hij in het pamflet aan zijn prinsgezinde vrienden het tweede en derde *Iets* voorleest, lezen we: ‘*Jan Knor* begon te leezen, verzeld met een gestadig geluid, van een Varken die aan zyn trog [voederbak] staat.’⁵² Het is een vergelijking die we in wel meer pamfletten uit deze tijd aantreffen. Maar naast het belachelijk maken, werden de pamfletten ook gebruikt om duidelijk te maken wie tot de Oranjepartij behoorde. Zowel het derde als het vijfde *Iets* bevat een lijst met Leidse Oranjeklanten, voorzien van hun naam en adres.⁵³ Onder hen treffen we veel ambachtslieden aan, zoals kaasboeren, bakkers, kleermakers, pruikenmakers, kaarsenmakers, glazenmakers, timmerlieden, horlogemakers en personen uit andere beroepsgroepen. Maar ook iemand als Jan Willem Kumpel, een goede vriend van Bilderdijk, staat op de lijst. Hij promoveerde op 4 september

1784 aan de Leidse hogeschool in de rechten, dankzij de steun van de stadhouder, en had het als Oranjeklant in Leiden zeer moeilijk.⁵⁴ De naamlijsten waren mogelijk bedoeld als een soort antireclame, om patriotse medeburgers op te roepen om niet langer gebruik te maken van de diensten van deze prinsgezinde personen. Het feit dat op deze impliciete wijze werd opgeroepen om bijvoorbeeld niet langer boodschappen te doen bij een Oranjegezinde bakker, slager of kaasboer, geeft aan hoe ernstig de Leidse samenleving verdeeld was – zowel op papier als in het dagelijks leven.

Besluit

Zo ging 1784 de geschiedenis in als een enerverend jaar, waarin patriotten en prinsgezinden vijandiger dan ooit tevoren tegenover elkaar kwamen te staan. Dat werd duidelijk weerspiegeld in de letterkunde. De pamflettenstroom waarmee beide partijen elkaar bestreden, leek haast oneindig. De vele teksten laten zien dat Leiden op het randje van een burgeroorlog balanceerde. In de jaren daarvoor waren de letterkundige reacties vooral bedoeld om de tegenpartij te bespotten en om de publieke politieke opinie te beïnvloeden. Maar in 1784 ontstond een concrete breuk tussen twee groepen in een stedelijke samenleving. Patriotten werden zelfs opgeroepen om Oranjeklanten en hun winkels te boycotten. Zo'n politieke functie had de letterkunde tot dan toe nog niet vervuld.

De patriotten trokken uiteindelijk aan het langste eind. In 1785 kwamen in de vergaderzaal van *Kunst wordt door arbeid verkreegen* circa vijftig afgevaardigden van Hollandse vrijkorpsen bijeen. Ze bespraken een belangrijk document, dat het beginselprogramma van de patriotten bevatte: het Leids Ontwerp. Zo namen de patriotten geleidelijk aan de macht over en veranderde Leiden in een patriots bolwerk. De Oranjepartij kwam niet meer in opstand. Pas toen de macht van de stadhouder dankzij de Pruisische interventie in 1787 werd hersteld, liet zij weer van zich horen. Op 25 september 1787 werd Leiden 'bevrijd' en werd ook daar het 'Oranje boven' weer uitbundig gezongen.⁵⁵

Noten

- 1 Joost Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie. Vrijheid, volk en vaderland, 1783-1799* (Nijmegen 2005) 17-19, 27.
- 2 Pieter Vreede, *Mijn levensloop*. Ed. M.W. van Boven, A.M. Fafianie, G.J.W. Steijns (Hilversum 1994) 52.
- 3 Francis Adrian van der Kemp 1752-1829. *An autobiography. Together with extracts from his correspondence*. Ed. Helen Lincklaen Fairchild (New York 1903) 54.
- 4 Vergelijk Pieter van Wissing (red.), *Stooschrijven, pers en politiek tussen 1780 en 1800* (Nijmegen 2008).
- 5 Zie hierover Rietje van Vliet, *Elie Luzac (1721-1796). Boekverkoper van de Verlichting* ([Nijmegen] 2005) 374-375.
- 6 *Verdediging der heeren studenten aan 's lands hoogeschool te Leyden, tegen de vyanden der goede orde en der vryheid, berispsers van hun betaamelyk edelmoedig en inderdaad patriotisch gedrag in den opstand van 't gemeen, voorgevallen te Leyden, op den 8, 9, 10, 11 en 12. juny 1784. Door een lid der gemelde hoogeschool* (Leyden [1784]) 8 (Koninklijke Bibliotheek [verder: KB], pft 20913).
- 7 *Nieuwe Nederlandsche jaerboeken* 16/2 (1784) 1118.
- 8 In de *Nieuwe Nederlandsche jaerboeken* 16/1 (1784) 783 lezen we: 'Na dat reeds een Genootschap van Wapenoeffening, onder de Zinspreuk: *Door Vryheidsliefde vereenigd*, voorheen was opgericht, kwam nog dezen winter een diergelyk nieuw Genootschap te voorschyn, tot zinspreuk voerende: *Tot nut en stand van 't Vaderland*. Beide deze Genoetschappen door de Ed. Groot Achtb. Gerechte goedgekeurd zynde, wierdt men bedagt dezelve te vereenigen, en tot één Genoetschap te doen smelten, onder dezen spreuk: *Voor Vryheid en Vaderland*; welke vereeniging by een verdrag den 16 maart 1784 getekend, wierdt tot stand gebracht.'
- 9 Zie *Echte misieve van een heer uit de vroedschap te Leiden, aan zyn vriend in Amsterdam, behelsende het voorgevallene by het onstaane rumoer of tumult, op woensdag des nachts, tusschen den 9 en 10 deezer maand [...] tusschen het gemeen en het vry-corps* (z.p. [1784]) 7 (KB, pft 1550).
- 10 Een 'zeshalf' was een zilveren muntstuk van 5½ stuiver.
- 11 *Een nieuw lied van de Leidsche wevers, over verscheide oproermakers op den 8. maart 1784* (z.p. [1784]) 3-4 (KB, pft 20909b). Pieter van Schelle was arts te Leiden en lid van het Leidse vrijkorps. Na de omwenteling van 1787 vluchtte hij naar Duinkerken, waar hij in 1792 overleed. Zie *Nieuw biographisch, anthologisch en critisch woordenboek van Nederlandsche dichters*. Ed. A.J. van der Aa e.a. Dl. 3 (Amsterdam 1846) 120-121. Volgens Berkhey in de Sleutel bij band 17 van de Collectie Le Francq van Berkhey (Regionaal Archief Leiden [verder: RAL]) is het liedje een 'weerklink' op een liedje op Kumpel. Bedoeld wordt *Een nieuw lied op de Oegst geestche vrylykheid* [...] (z.p. [1783]) (KB, pft 20659).
- 12 Volgens Van Vliet, *Elie Luzac*, 375 was Trago's bakkerij gevestigd aan de Herengracht.
- 13 *Verdediging der heeren studenten*, 9.
- 14 Van Vliet, *Elie Luzac*, 376.
- 15 S.R.E Klein, *Patriots republikenisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Amsterdam 1995) 12.
- 16 Zie bijvoorbeeld het exemplaar van de Universiteitsbibliotheek Leiden [verder: UBL], PLANOL 2 A 1: 35.
- 17 *Verdediging der heeren studenten*, 9-10.
- 18 *Verdediging der heeren studenten*, 11-14.
- 19 P.J. Blok, *Geschiedenis eener Hollandsche stad III: Eene Hollandsche stad onder de*

- Republiek* (s-Gravenhage 1916) 355.
- 20 *De Na-courant*, nr. 44, 1784 (RAL, Collectie Le Francq van Berkhey, band 18).
- 21 *Voor Leydens burgery. Ter ontdekking en ontzenuwing van de vleitaal en geheime praktijken, van het zogenaamd vry-corps of sociteiten* (z.p. 1784) 1-2 (KB, pfl 20919). Natuurlijk kwam er ook kritiek op dit 'broddelschrift'. Zie bijvoorbeeld *De Batavier*, nr. 2, 2 augustus 1784, 13-16 (KB, pfl 1615).
- 22 *Samenspraak tusschen Piet en Klaas, over het dagelyksche nieuws, in Rotterdam, Leiden, 's Gravenhage, en elders voorkomende* (Cabo de Bonne Esperance [1784]) 4 (KB, pfl 20928).
- 23 *Verdediging der heeren studenten*, 5.
- 24 *Aan de leden van het Genootschap van wapenhandel* ([Leiden 1784]) ongepag. (KB, pfl 20920).
- 25 [Pieter Nieuwland], *Aan de studerende jongelingschap te Leyden, bij gelegenheid harer beroonde dapperheid en vaderlandsliefde in het te keer gaan van het oproer aldaar* (Leyden 1784) 3 (KB, pfl 20914).
- 26 *Verdediging der heeren studenten*, 15.
- 27 *Nieuwe Nederlandsche jaarboeken* 15/2 (1783) 1120.
- 28 In F. van Aken, *Aan de muitzugt, na het oproer in Leyden, den 9 junij 1784 en volgende dagen voorgevallen* (Leyden [1784]) 2 lezen we: 'Een teedre Vrouwhand grijpt hier het krijgsgeweer / En gaat uw woesten hoop met mannenmoed te keer; / Ja zweert; dat de overmagt haar eer zal doen bezwijken, / Dan, dat ze een enkle stap van heure plaats zal wijken.'
- 29 *Vaderlandsche liederen voor het Genootschap van wapenhandel te Leyden* (Leyden 1784-1786) ongepag. Het lied werd vermoedelijk gezongen op de wijs van 'Al is er ons prinsje nog zo klein'.
- 30 Zie A.J. Landaal, *Pro Patria, 1672-1948. Van studentenwiel tot studentencommando* (Leiden 1949) 3-6; W.A Fasel, 'Een studentengenootschap in de patriottentijd. "Pro Pallade et Libertate"', *Leids Jaarboekje* 45 (1953) 126-134.
- 31 [Jan van Royen e.a.], *Dichtstukken bij de afvuuring van het Genootschap der heeren studenten, onder de spreuk: Pro patria, op het exercitie-veld uitgesproken den XXIIsten van wijnmaand, MDCCCLXXXV* (Leyden 1785) ongepag.
- 32 Van Vliet, *Elie Luzac*, 396.
- 33 *Brief aan de Politieke Praatvaar; gevonden aan de Leydsche trekvaard, en om deszelfs merkwaardigheid in het licht gebracht, door een liefhebber van Praatvaaren en Praatmoeren* (Leyden 1784) 4-5, 8. Zwart was de kleur van de patriotse partij. Veel patriotten droegen als partijsymbool een zwart lint of een zwarte strik aan hun hoed. Op een orangistische spotprent wordt de 'heendaagsche patriot' als volgt beschreven: 'Zyn kruin, gedekt door eenen Vrycorpsisten hoed, / Met eenen zwarten strik, beteekend heldenmoed: / Terwyl Pasquillen, Posten, Schandpapieren, / Rondöm zyn dolle harsens zwieren.' Zie Rhijnvis Feith, *De patriotten. Tooneelspel* (Amsterdam 1785) ongepag. In *Iets voor Leyden* (z.p. [1784]) 4 (KB, pfl 20917) wordt geschreven over de patriotse partij met 'haar soldaatenpakjes, en haar Ploertenhoedjes met de zwarte Cocardes' [strikken].
- 34 *Verdediging der heeren studenten*, 22.
- 35 Over de vrouw van Trago, zelf ook fervent Oranjeaanhangster, lezen we: 'ik heb dus, nevens alle welmeenende Burgers dezer Stad, niet dan met verontwaardiging op voorleden Woensdag, zynde geweest de Verjaardag van den jonsten Zoon van onzen Erfstadhouder, kunnen zien, dat de Vrouw van den beruchten TRAGO, een Chits of Catoen Jak van ORANJEKLEUR aan-

- hebbende, voorttrekkende haar Brood-Wagentje, hebbende vier Wieltjes van de gemelde zo zeer gemeente Verw, op klare lichten dag, de gantsche Stad heeft doorgewandeld. Ik heb een en ander myner goede Vrienden, die ik meende dat meer kundigheid hadden, gevraagd, of dit niet konde worden belet, dewyl ik van oordeel ben, dat het dragen van Klederen van die kleur [...] zo uitdrukkelek en onder zwaare Straffe is verboden.' Zie 'Brief van een Burger van LEYDEN, woonende op de Oranjegracht aldaar', *Nederlandsche Courant*, nr. 23, 1786 (RAL, Collectie Le Francq van Berkhey, band 8).
- 36 *Nieuwe Nederlandsche jaerboeken* 16/2 (1784) 1843-1844.
- 37 *Voor naamste en echte levensbyzonderheden van den alomberuchten broodbakker Adrianus Trago; als meede deszelfs sententie en executie [...]. Beschreeven in een zamenspraak* (z.p. 1784) 4-5, 8 (KB, pfl 20923).
- 38 *Adrianus Trago, in zyn gevangenis op den acht-en-twintigsten van slagmaand 1784* (z.p. [1784]), ongepag. (RAL, Collectie Le Francq van Berkhey, band 17).
- 39 *De verzaamelaar. Vervattende dertig vaderlandsche vertoogen* (Amsterdam 1785) 85-86 (KB, pfl 1616).
- 40 *De verzaamelaar* (1785) 89-90.
- 41 *Op de predicatie van [...] den heer Herbertus de Haas [...] te Leiden [...] Ter na-gedachte-nisse van het ontzet derzelve stad* (Amsterdam [1784]) ongepag. (KB, pfl 20924).
- 42 *Liefde-traanen van Leydens kerk-gemeente, uitgestort bij het afsterven van den wel-eerwaarden, zeer geleerden en God-zaligen Heere Herbertus de Haas, leenaar der Hervormde Gemeente te Leyden, overleden den 15. Juny 1792* (Leyden 1792) 5.
- 43 Zie over de kwestie van de Leidse 'Ietsen' ook Rietje van Vliet, 'Leidse Ietsen. strijd in Leiden (1784-1786)', *Holland, regionaal-historisch tijdschrift* 38 (2006) 289-304.
- 44 Zie N.C.F. van Sas, 'Drukpers, politisering en openbaarheid van bestuur in de patriotentijd, enkele kanttekeningen' in: Th.S.M. van der Zee, J.G.M.M. Rosendaal en P.G.B. Thissen (eds.), 1787. *De Nederlandse revolutie?* (1988) 178.
- 45 *Iets voor Leyden*, 1, 3.
- 46 *Iets voor Leyden*, 6-8.
- 47 A.J. Hanou, *Revolutie in woorden* (Amsterdam 1989) 36-40; R.P.L. Arpots, *Vrank en Vry. Johannes le Francq van Berkhey (1729-1812)* (Nijmegen 1990) 135.
- 48 *Nieuw-lied, voor de door en door beruchte lector, Le Francq van Berkhey, te Leyden; op 't onthaal aan hem gedaan. Op saturday den 2den october, 1784* (z.p. [1784]), ongepag. (KB, pfl 1554).
- 49 *De Batavier*, nr. 12, 6 oktober 1784, 103-104 (KB, pfl 1615).
- 50 RAL, Collectie le Francq van Berkhey, band 13-2. Zie ook Arpots, *Vrank en Vrij*, 134.
- 51 *Tweede iets voor Leyden (Dienende tot een vervolg op het eerste)* (z.p. [1784]) 3-5, 15 (KB, pfl 1552). Berkhey wordt ervan beschuldigd een 'Banchocab' te zijn. Daarmee wordt vermoedelijk verwezen naar de joodse verzetsleider Simon bar Kochba, die door veel joden werd aangezien voor de Messias, toen hij het opnam tegen de Romeinen. 'Doch hy en zyn gantsche complot zyn allen elendig ongekoomen.' Dat stond Berkhey en zijn orangistische medestanders ook te wachten, wilde de patriotse auteur duidelijk maken. Zie *Tweede iets voor Leyden*, 15.
- 52 *Vierde iets voor Leyden* (z.p. [1784]) 6 (UBL, PAMFLT 1784:1).
- 53 *Derde iets voor Leyden, in een samenspraak, tusschen de Leydsche Louw en Krelis* (z.p.

[1784]) 3-6 (KB, pflr 1553); *Vijfde iets voor Leyden, of Brief van Jan Helpgraag aan zyn goeje vrienden de Leydsche Louw en Krelis* (z.p. [1785]) 4-8 (KB, pflr 21188).

54 *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde* (Amsterdam 1888-1891) 444.

55 Van Vliet, *Elie Luzac*, 380.